

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh730>

AĞRI İLİNDEKİ MİMARİ ESERLERDE VE EL SANATLARINDA GÖRÜLEN FİGÜRLÜ BEZEMELERİN TÜRK FİGÜRLÜ BEZEME DÜNYASI İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Yusuf ÇETİN*

Özet

Anadolu coğrafyasının uç noktasında, Asya ile Avrupa arasında önemli geçiş güzergâhlarından birisini oluşturan Ağrı ili toprakları eski çağlardan beri önemli bir yerleşim alanı olmuştur. Ortaçağ ve sonrasında da jeopolitik konumundan dolayı önemini korumuş olan bölge Türk-İslam sanatı eserleri bakımından oldukça zengindir. İlde bulunan saray, cami, türbe, mezarlık ve mezar taşları ile el sanatlarında görülen figürlü bezemeler kültür ve sanat tarihi açısından dikkat çekicidir. Başta aslan ve kartal olmak üzere insan, koç, koyun, at gibi birçok örneğine rastlanılan bu figürlü bezemelerin Türk figüratif bezeme repertuarında en çok işlenen figürler olduğu görülmektedir. İçerdikleri ikonografik anlamları ile Türk kültürünün izlerini bünyesinde barındıran bu figürlü bezemeler aynı zamanda geniş bir coğrafyaya yayılan Türk sanatının bağlarını tespit etmede de en önemli ipuçlarından birisini oluşturmaktadır. Bu çalışmada il sınırları içinde yer alan mimari eserlerde ve el sanatlarında görülen figürlü bezemelerin Türk figür dünyası içindeki yeri, önemi ile bağlantıları örneklerle tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Figüratif bezeme, İkonografi, Aslan, Kartal

The Place and Importance of Figurative Ornaments Being Used on Architectural Work and Handicrafts in the City of Ağrı Within the Turkish Figurative Ornament World

Abstract

Forming one of the most important passage routes between Europe and Asia at the cutting edge of the Anatolian geography, the province of Ağrı has been an important zone of occupation since ancient times. The region that sustained its importance due to

---

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü

its geopolitical position during the Medieval and afterwards is very rich in terms of Turkish-Islamic masterpieces. The palaces, mosques, tombs, cemeteries, headstones, as well as figurative ornaments being observed on handicrafts in the city are all remarkable in terms of culture and art history. Having many samples primarily such as lions and eagles, as well as humans, rams, sheep and horses, these figurative ornaments are observed to be frequently handled in the Turkish figurative ornament repertoire. These figurative ornaments that contain the traces of the Turkish culture with their iconographic meaning also form one of the most important clues in determining the bonds of the Turkish art that has spread in a wide geography. This study tries to determine the place, importance and bonds of figurative ornaments being used on architectural work and handicrafts in the provincial borders within the Turkish figurative world with the help of examples.

Keywords: *Ağrı, Figurative ornament, Iconography, Lion, Eagle*

Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü'nde, İran sınırında yer alan Ağrı (Kaya, 2001, 1-5) doğudan Anadolu'ya gelen göç ve akınların Anadolu'daki ilk uğrak yerlerinden birisini oluşturmaktadır. Bölgenin tarih öncesi dönemleri ile ilgili yapılan yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar il topraklarının Kalkolitik çağdan itibaren kültürel veriler açısından aktif bir konumda olduğunu göstermiştir (Özfirat, 2001: 71). İl sınırları içindeki hemen hemen her yerleşim biriminde ve yüksek yaylalarda karşımıza çıkan Tunç-Demir Çağlarına ait kaleler, höyükler ve nekropoller bu zengin kültürel yaşamdan günümüze ulaşan önemli kalıntıları oluşturmaktadır. Bölge toprakları sırasıyla Hurri, Urartu, Med, Pers, Roma ve Bizans egemenliğinde kalmış, 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Selçuklu egemenliğine geçmiştir. İlhanlı, Celayirli, Karakoyunlu ve Akkoyunlulardan sonra Safevi egemenliğine giren il toprakları Yavuz Sultan Selim'in 1514 Çaldıran Seferi ile Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ağrı ve çevresi Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra önce Van Vilayeti'ne, daha sonra da Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak idari taksimatta yerini almıştır (Çetin, 2012: 14).

Ağrı ili ilkçağlardan beri önemli kültür ve sanat merkezi konumunda olan bölgelerle çevrilidir. Güneyde Van Gölü Havzası, doğuda İran, kuzeyde Kafkasya, batıda Erzurum ile kültürel bağlara sahip olan Ağrı ve çevresinde etkileşimin yoğun görüldüğü bir kültürel yapı bulunmaktadır. Bu yoğun kültürel etkileşimin izlerini en iyi gözlemlendiği alan il sınırları içindeki mimari eserlerde ve el sanatlarında görülen figürlü bezemelerde karşımıza çıkmaktadır.

Ağrı İlindeki Mimari Eserlerde Ve El Sanatlarında Görölen Figörlü Bezemelerin Türk Figörlü Bezeme Dünyası İçindeki Yeri Ve Önemi

Figörlü bezeme, Türk sanatının yayıldığı geniş coğrafyada bu sanatın kökenlerini ve bağlantılarını tespit etmede en önemli ipuçlarından birisini oluşturmaktadır.

1. Mimari Eserlerde Figörlü Bezeme

1.1. Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı Figörlü Bezemeleri: İnşa edildiği dönemde olduğu gibi günümüzde de bölgedeki en önemli Osmanlı dönemi mimari eseri olan İshak Paşa Sarayı, Doğubayazıt ilçe merkezinin 7 km. güneydoğusunda, Osmanlı döneminde bir sancak merkezi olan Eski Bayezid yerleşiminde bulunmaktadır. Sarayın harem taç kapısı üzerinde yer alan kitabesinde H.1199 (M.1784) tarihinde İshak Paşa tarafından yaptırıldığı yazılmaktadır (Akok, 1961: 30, Bingöl, 1988: 31, Gündoğdu, 1991: 13, Çetin, 2012: 71). Üç tarafı kayalıklarla çevrili bir platform üzerine inşa edilen sarayın bazı bölümleri tek, bazı bölümleri iki, bazı bölümleri bodrumlarla birlikte üç katlı olacak şekilde, iki avlu çevresine yerleştirilen çeşitli fonksiyonlara sahip yapılarla bu yapıların gerisinde yer alan harem bölümünden meydana gelmiştir (Gündoğdu,1991: 76, Çetin, 2012: 72).

Görkemli mimarisinin yanı sıra zengin bezemeleri ile de dikkat çeken İshak Paşa Sarayı'nın figörlü bezemeleri diğer bezemelere göre sayı bakımından az olmasına rağmen konumları ve ön planda olmaları ile dikkat çekmektedir. Tamamen Orta Asya Türk figörlü bezeme geleneği ile kendini gösteren bu figörlü bezemeler oldukça plastik ve etkileyici bir biçimde işlenmişlerdir.

1.1.1. Taş Kabartma Figörlü Bezemeler

1.1.1.a. Aslan Figürleri: Sarayda taş kabartma olarak ilk dikkat çeken figörlü bezemeler sarayın harem taç kapısını çevreleyen geniş bitkisel bordürün alt kısmında, yüksek kabartma olarak işlenmiş, karşılıklı yerleştirilen aslan figürleridir. Nerede ise heykel özelliğini gösterecek kadar yüksek kabartma tekniğinde yapılmış olan bu aslan figürleri “Avrasya Hayvan Üslubu” özelliklerine uygun olarak, ilerler durumda ve ön ayaklarını kaldırarak betimlenmişlerdir (Gündoğdu, 1979: 449). Türk sanatında ilk örneklerini Orta Asya Hun kurganlarından çıkarılan eşyalarda gördüğümüz aslan figürleri, daha sonraki dönemlerde de kesintisiz bir biçimde varlığını sürdürmüştür. Astrolojik anlamının yanı sıra bir savaş simgesi de sayılan aslan aynı zamanda güç, kuvvet, yiğitlik, kahramanlık, hükümdarlık sembolü olmanın yanı sıra,

sarayları, tahtı, şehri, kaleyi kötülükten, düşmandan koruyan bir unsur gibi koruyucu bir tılsım olarak da kullanılmıştır (Ögel, 1962: 530, Öney, 1988: 38). Asya'da İslam sonrası dönemlerde Karahanlı ve Selçuklu çağında aslan figürü yaygın görülmektedir. Hz. Ali'nin Esedullah (Allah'ın aslanı) lakabı pek yaygındır. Selçuklu hanedanında da aslan ifadesi kullanılmakta olup, aslan aynı zamanda, Selçuklu alametlerindedir. (Esin, 1962: 166-167). Ayrıca, koruyucu fonksiyon ve özellikleri olduğuna inanılan aslan figürleri İshak Paşa Sarayı'nın harem taç kapısında bu amaçla kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Selçuklu dönemi aslan figürlerine göre yapıldığı dönemin özelliklerine uygun olarak daha naturalist bir anlayışla işlenen buradaki aslan figürleri, arma vaziyetli duruşları ile II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi sikkelerinde görülen aslan figürü, İncir Han (1238-39) taç kapısında bulunan aslan figürü, Diyarbakır surları XXX. burçta yazı frizinin iki ucundaki aslan figürleri, Ulubeden burcunda yüksek kabartma olarak işlenen aslan figürleri, Erzurum Yakutiye Medresesi (1210) taç kapısındaki aslan figürleri başta olmak üzere birçok yapıda karşımıza çıkan Selçuklu dönemi figürlü bezeme programında kullanılan aslan figürleri ile büyük ölçüde benzemektedirler (Foto. 1).

1.1.1.b. Kartal Figürleri: Harem taç kapısının avluya bakan cephesinin iki yanında yer alan stilize ağaç motiflerinin içerisine yerleştirilen kartal figürleri saraydaki diğer figürlü taş bezeme örneklerindedir. Buradaki kartal figürleri geçme motifleri arasına, oldukça küçük boyutlu olarak işlenmişlerdir. Hun sanatıyla birlikte karşımıza çıkan ve “Hayvan Üslubu” adıyla anılan koruyucu, nazar, tılsım ve süsleyici semboller olarak özetleyebileceğimiz geniş bir hayvanlar alemi ile bunların çeşitli malzemelere, değişik karakterlerle, hayvanlara duyulan ilginin inançlara uygun biçimde yansıtılması (Uykur, 2013:150) anlayışına dayanan üslupta kartal figürü en çok işlenen figürlerin başında gelmektedir. Eski Orta Asya Şaman kültüründe koruyucu unsur, kudret ve kuvvet sembolü anlamlarını taşıyan kartal figürü, İslamiyet'i kabul eden Türkler tarafından İslamiyet ile uzlaştırılarak benzer anlamlarda kullanmışlardır (Öney, 1972: 164). Göktürk dönemi Kültigin'in heykelinde, tacın ön tarafında kabartma halinde kanatlarını açmış şekilde (Aslanapa, 1984: 7, 8) ve Kubad Abad Sarayı çinileri üzerinde aynı kompozisyon anlayışında göğsünde “Es Sultan” yazısı ile kartalın arma olarak kullanıldığını da görmekteyiz. Türk sanatında bazen tek, bazen yüz yüze veya sırt sırta vermiş şekilde, bazen cepheden, bazen profilden, gövdesi önden ve kanatları yandan betimlenmiş olan kartal figürleri burada Anadolu Selçuklu kartalları geleneğine uygun olarak tek

Ağrı İlindeki Mimari Eserlerde Ve El Sanatlarında Görölen Figürlü Bezemelerin Türk Figürlü Beze Dünyası İindeki Yeri Ve Önemi

başı, baş ve gövde cepheden alınarak, kanatları açık, arma vaziyetli işlenmiştir (Gündoğdu, 1979: 456, 457). Bu figürün benzerlerini Sivas Gök Medrese (1271) taç kapısı, Kubad Abad Sarayı (1236) çinileri başta olmak üzere Selçuklu dönemi figürlü beze programında yaygın olarak görmek mümkündür (Foto. 2).

1.1.2. Ahşap Figürlü Bezemeler

İshak Paşa Sarayı'nın figürlü beze konusunda en dikkat çekici yeri selamlık bölümünün kuzey cepheye bakan, bugün üzeri yıkılmış olan odanın cumbasını taşıyan ahşap konsollarıdır. Üç boyutlu heykel formunda yontulan bu ahşap konsollar üçlü grup olarak dört sıra, toplam on iki adettir. En altta ve daha kısa olan ağaca; yarı gövdesi mevcut, kollu, boyunlu, başlı, kaş, göz, kulak ve saç gibi organların işlendiği bir "insan" şekli verilmiştir. Onun üstünde yer alan ağaca "aslan", en üstteki uzun konsola da "kartal" biçimi verilmiştir (Gündoğdu, 1979: 31). En alttaki insan figürü ile sarayın banisi İshak Paşa, onun üstünde hâkimiyetini temsil eden aslan ve en üstte de onun yüceliğini ve egemenliğini temsil eden kartal figürleri ile sembolik bir kompozisyon meydana getirilmiştir (Foto. 3 a, b). Anadolu Türk-İslam sanatında farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkan bu figürler Selçuklu figür geleneğine yakınlıkları ile dikkat çekmektedir.

1.1.2.a. Kartal Figürleri: Konsolların en üstünde yer alan kartal figürleri, yanlara doğru sarkan kanatları, açık ağızları ve sivri gagaları ile Selçuklu dönemi kartal figürlerinin genel kompozisyon şemasına uymaktadır. Ancak, burada üç boyutlu heykel formunda işlenmeleri farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1 2. b. Aslan Figürleri: İnsan figürleri üzerinde yer alan aslan figürleri, yukarı doğru "C" kıvrımı yapmış kuyrukları, arka ayakları üzerine oturmuş şekilde ön ayakları üzerine abanmaları, duruşları ve açık ağızları ile "Avrasya Hayvan Üslubu" karakteri taşımaktadırlar. Çok eski çağlardan beri çeşitli milletler tarafından hâkimiyet, kudret ve koruyucu vasıfları ile betimlenen aslanlar Türk sanatında Kültigin'in anıt mezarından itibaren mezar taşlarında, kervansaray, kale, burç, sur ve köprülerde heykel, kabartma ve çörten olarak devam etmiştir. Özellikle aslan heykelleri Selçuklularda bir üslup halinde devam ettirilmiştir (Gündoğdu, 1979: 448). Buradaki aslanlar özellikleri ile Anadolu Selçuklu figür literatüründe gördüğümüz aslan figürlerine büyük ölçüde benzemekle birlikte en yakın örneği 1251 yılında Mengüceklı beyi Ahmet Şah'ın oğlu Melik Salih tarafından yaptırılan Divriği Kalesi'ndeki

Aslanlı Burç'ta karşımıza çıkmaktadır (Öney, 1971: 3). Tıpkı İshak Paşa Sarayı'nda olduğu gibi manzaraya hakim bir noktaya konuşlandırılan bir burcun balkon gibi dışa taşırılmış bölümünde aslan heykeli formunda konsollar yer almaktadır. Buradaki aslanlar İshak Paşa Sarayı konsollarında yer alan aslanlarda olduğu gibi arka ayaklarının üzerinde oturarak ön ayaklarını ileriye doğru uzatmış bir duruşta betimlenmişlerdir (Foto. 3 c, d). Aynı kompozisyon özellikleri ile aslan heykelleri Kayseri iç kalesinde de (1224) karşımıza çıkmaktadır.

1.1.2. c. İnsan Figürleri: Konsolların en alt sıralarını insan figürleri oluşturmaktadır. Türk sanatında yeryüzünün akıllı bir yaratığını, bazen masklarla, bazen talih, şans gibi arzularla ortaya çıkan bir dileği sembolize etmek için kullanılmıştır. İnsan figürü burada aynı zamanda bu yerin sahibi olan ve sarayı yaptıran İshak Paşa'yı sembolize etmektedir (Gündoğdu,1991: 31). Orta Asya'da Şamanizm inancında insan figürünün koruyucu özelliği olduğu ve tılsım maksadıyla maske olarak taşındığı bilinmektedir (Öney, 1967: 149). En eski örneklerini Hun kurganlarında ahşap masklar şeklinde gördüğümüz insan figürü Göktürk dönemine ait Kültigin'in eşi ve başına ait heykel kalıntıları ve balbal geleneği ile devam ettirilmiştir (İskenderzade, 2010: 255). Anadolu'da başta Ahlat mezar taşlarında olmak üzere Emir Saltuk Kümbeti'nde (XII. yy. sonu), Karatayhan (1240) taç kapısında, Kayseri Sahibiye Medresesi (1267)'nde aynı anlayışta insan figürleri kullanılmıştır.

1.2. Doğubayazıt Musun Kervansarayı Figürlü Bezemeleri

Doğubayazıt ilçesine bağlı Suluçem (Musun) beldesi yakınlarında harap halde bulunan Musun Kervansarayı'nın tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber XVII-XVIII. yüzyıl ait olduğu tahmin edilmektedir. Daha önce kervansarayın giriş kapısı üzerinde yer alan figür bezemeli iki taş Doğubayazıt Sarıbiyik Köyü'nden Eyüp Aydın tarafından 50 yıl önce yerinden sökülerek alınmış ve bir evin cephesinde kullanılmıştır (Çetin, 2012: 184-185).

1.2.1. Aslan Figürleri: Üzerinde figürlü bezemelerin yer aldığı ilk parça yaklaşık 20 x 15 cm. ölçülerinde olup gri tüf taşındandır. Taşın üzerinde karşılıklı yerleştirilmiş iki figür dikkat çekmektedir. Bu figürlerden solda olanının gövdesi kırılmış, baş kısmı günümüze ulaşmıştır. Diğer figür ise profilden tasvir edilmiş aslan figürüne benzemektedir. Oldukça arkaik biçimde betimlenen aslan figürü plastik bir biçimde işlenmiş olup tahrip olduğu için detayları çok fazla anlaşılacak şekilde birlikte, Anadolu Selçuklu figürlü bezeme

Ağrı İlindeki Mimari Eserlerde Ve El Sanatlarında Görölen Figürlü Bezemelerin Türk Figürlü Beze Dünyası İindeki Yeri Ve Önemi

programında çok sık karşımıza çıkan, adeta bir üslup olarak devam eden karşılıklı yerleştirilmiş aslan figürleri kompozisyonlarını hatırlatmaktadır (Foto. 4 a). Benzer kompozisyonları başta Diyarbakır surları başta olmak üzere Selçuklu bezme programında birçok yapıda görmek mümkündür (Foto. 4 b).

1.2.2. Kuş Figürleri: Yaklaşık 50 x 20 cm. ölçülerindeki ikinci taşın üzerinde ise karşılıklı yerleştirilmiş ve ortalarındaki vazodan su içmeye çalışan iki güvercin veya tavus kuşları betimlenmiştir. Türk sanatının erken evrelerinden başlayarak Osmanlı döneminin sonlarına kadar çeşitli alanlarda bezeme unsuru olarak kullanılan tavus kuşu figürleri aynı kompozisyon anlayışı ile başta sonsuz hayat ve cennet sembolü olmak üzere, egemenlik sembolü, hayır ve bereket sembolü, güzellik ve itibar sembolü gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır (Çetin, 2015) (Foto. 5 a). Kuşlar yelpaze biçimli kuyrukları ile daha çok tavus kuşlarını hatırlatmakla birlikte boyun ve başları ile güvercinlere de benzemektedir. Burada Türk bezeme repertuarındaki geleneksel kompozisyona bağlı kalınmakla birlikte Anadolu'da çok görölmeyen bir kuş olan tavus kuşunun baş, boyun ve hotoz gibi bazı özelliklerinin göz ardı edildiği de görölmektedir. Benzer kompozisyon Diyarbakır Ulu Camii (1092) batı kapısı üzerinde, Rey Nizamiye Medresesi (XI. yüzyıl) taç kapısında, Kubad Abad Sarayı (1236) çinilerinde karşımıza çıkmaktadır (Foto. 5 b).

1.3. Mezar Taşlarında Figürlü Beze

1.3.1. Koç-Koyun ve At Biçimli Mezar Taşları: Türk sanatının yayıldığı geniş bir coğrafyada XII. XIII. yüzyıllardan itibaren koç-koyun ve at heykeli biçiminde mezar taşlarına rastlanılmaktadır. Ancak, bunların XIV ve XV. yüzyıllarda Azerbaycan, İnan, Irak ve Doğu Anadolu'da kurulan Karakoyunlular ve Akkoyunlular zamanında daha da yaygınlaştığı ve hatta onlara ad olduğu da bilinmektedir (Sevgen, 1950: 333-336, Çay, 1983, Danık, 1990: 29-89, Kırzioğlu, 1993: 133-160, Gündoğdu, 2006: 49-57). Bu hayvanların her üçü de Türklerin hayatlarında en çok değer verdikleri, güçlerinden, taşıyıcılıklarından, tüylerinden, etlerinden, sütlerinden faydalandıkları yaratıklardır. Onlarla iç içe olmanın yanında, onların sadakat, dürüstlük ve mertliklerinden dolayı da sosyal bir olguya işaret ederek bazı devlet ve toplulukların bayraklarına sembol olmuşlardır. Milattan önceki asırlardan bunların uzantıları olan dağ keçileri ve koyunları, at figürleri, çeşitli göç yolları üzerinde petroglif olarak da karşımıza çıkmaktadır (Gündoğdu, 2006: 54). İslamiyet'in kabulünden sonra da Türkler arasında yaygın kabul

gören koç, koyun ve at figürleri mezar taşlarında yiğitlik ve kahramanlık sembolü olarak kullanılmıştır.

Doğu Anadolu'nun birçok ilinde sıklıkla rastlanan bu tür mezar taşlarının benzerlerine Ağrı ve çevresinde de rastlanılmaktadır. Çoğunluğu resmi devlet dairelerin bahçelerine veya parklara süs unsuru olarak alınan bu mezar taşları sayı bakımından oldukça fazladır. Diğer bölgelerdeki aynı tür mezar taşlarına göre oldukça sade olan ve kitlesel formları ile dikkat çeken bu mezar taşlarından bir kısmının üzeri sonradan boyanmış, bir kısmı da korumasız olduğu için tahribata uğramıştır (Foto. 5).

1.3.2. Doğubayazıt Seslitaş Köyü Mezarlığında Bulunan İnsan Figürlü Mezar Taşı: Doğubayazıt ilçe merkezine yaklaşık 24 km. uzaklıkta bulunan Seslitaş Köyü'nde bulunan köy mezarlığın içerisinde sanat ve kültür değerleri bakımından dikkat çeken birkaç mezar bulunmaktadır. Bunlardan mezarlığın kuzeydoğusunda bulunan isimsiz bir mezarın gövdesi moloz taşlarla belirlenmiş olup baş ve ayakucu taşları gri tüf taşındandır. Mezarın başucu taşına yuvarlak başlığı ve gövdesi ile insan vücudu formu kazandırılmıştır (Foto. 6). Bu mezar taşı Orta Asya İslam Öncesi dönemde Göktürklerde yaygın olarak karşımıza çıkan balbal denilen taş heykel geleneğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır (İskenderzade, 2010: 255-269). Taş heykellerde görülen tüm yüz hatları ve vücut uzuvlarının İslami bir anlayışla tamamen soyutlaştırılarak, bir baş, geniş bir omuz, inceltelen bir bel ile insan biçimi vurgulanmıştır. Benzer örnekler yakın bölge olan Çıldır-Ardahan çevresindeki mezarlıklarda yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır (Berkli, 2006:174-186, Aktemur, 2012).

2. Geleneksel El Dokumalarda Figürlü Bezeme

Bölgede geleneksel el dokumaların bezemesinde geometrik ve bitkisel bezemelerin yanında figürlü bezeme de ön plana çıkmaktadır. İl sınırları içinde yaptığımız araştırmalarda birçok örneğine rastladığımız bu figür bezemeli el dokumalarından “örnekleme yöntemi” ile üzerlerindeki figürlü bezemelerle bölgedeki diğer el dokumalarında yaygın görülen figürlü bezemeler arasında ortak özellikler gösteren iki örnek üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki bir halı yastık, bir diğeri de küçük bir duvar halısıdır.

2.1. Hamur Soğanlı Köyünde Dokunmuş Halı Yastık Üzerinde Figürlü Bezemeler: Hamur ilçesi Soğanlı Köyü'nde 1950'li yıllarda dokunan 50 x 85 cm. ebatlarında üzerinde çeşitli figürlerin yer aldığı halı yastığın

yüzeyinde dikey yerleştirilmiş üç sıradan meydana gelen hayvan figürleri bulunmaktadır (Çetin, 2012: 198-199) (Foto. 7).

2.1.1. Geyik Figürü: Birinci sırada arkasındaki deve figürüne göre daha büyük boyutta işlenmiş bir geyik figürü yer almaktadır. Gövdesi profilden boynuzları cepheden betimlenmiş olan geyiğin gri renkli gövdesi üzerinde siyah renkte bir koçbaşı motifi işlenmiştir. Bereket, kahramanlık, güç sembolü olarak Türk dokuma sanatının her döneminde tüm dokuma çeşitlerinde kullanılmış olan koçbaşı motifi kutsal geyik figürü ile birleştirilmiştir. Ağız kısmı kuş gagası biçiminde olan geyik, kısa kuyruğu, gözü ve çatal boynuzları ile oldukça naif bir biçimde betimlenmiştir. İslâm öncesi dönemde, “Orta Asya Hayvan Üslubu” içerisinde önemli rol oynayan geyik figürü, Güney Rusya’dan Mezopotamya’ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada göçebe topluluklar arasında bir ongun olarak karşımıza çıkmaktadır (Diyarbakirli, 1972: 88, 118, 119, 126, Esin, 1962: 166-167, Mülayim, 1999: 152-153, Çoruhlu, 2007: 107, 141, 147-150, 213). İslâm sonrası dönemlerde İslam öncesinden gelen inançların şekil değiştirmesi ile geyik kutsal bir değer kazanmış, onun ürkek, uysal, sevimli nitelikleri tam anlamıyla tarikatların yapısına uygun bir sembol olmuştur (Gündoğdu, 2004: 69). Anadolu’da Selçuklu döneminden kalan Niksar Çöreği Büyük Tekkesi (XIII-XIV. yüzyıl) taç kapısındaki diz çökmüş durumdaki geyik figürü Bektaşî gelenekleri ile açıklanır (Öney, 1988: 57).

2.1.2. Deve Figürü: Birinci sıradaki geyik figürü ile aynı yöne bakan profilden betimlenmiş bir deve figürü uzun boynu ve hörgücü ile belirgin kılınmıştır. Türk kültüründe günlük yaşam içinde hem önemli bir binek ve yük hayvanı hem de ongun olarak karşımıza çıkan deve, Türk sanatına Orta Asya’da mezolitik dönemden itibaren kaya resimleri ile girmeye başlamıştır (Çoruhlu, 1995: 95-104). Türk sanatının hemen hemen her evresinde başta kervan, yolculuk, göç ve savaş sahnelerinin betimlenmelerinde görülen deve figürü aynı zamanda Anadolu’nun pek çok yöresinde halı ve düz dokumaların en çok sevilen figürlerinden birisini oluşturmaktadır. Gövdesi kahverengi olarak işlenen deve figürü İpekyolu güzergâhında bulunan ilin dokumalarında da çok sık işlenen figürlerden birisidir.

2.1.2. Güvercin Figürleri: İkinci sıradaki geyik ve deve figürlerinin altında ters yöne bakan iki, üçüncü sırada aynı yöne bakan bir güvercin figürü daha bulunmaktadır. Geleneksel Anadolu figür dünyasında iyi talih, mutluluk ve haberciliği sembolize eden kumru veya güvercin figürü aynı zamanda sevgiyi de anlatmaktadır (Öney, 1972: 171). Başta Anadolu Selçuklu dönemi

mimarlık programında Denizli Ak Han (1253), Karatay Han (1240-41) Niğde Sungurbey Camii (1335) gibi bir çok yapıda bezeme unsuru olarak olarak kullanılan güvercin figürleri bölge dokumalarının da en sevilen motiflerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.3. Kartal Figürü: Üçüncü sırada yer alan güvercin figürünün yanında kanatlarını yanlara doğru açmış bir kartal figürü bulunmaktadır. Oldukça naif bir biçimde işlenen kartal figürünün kanatları, pençeleri ve başı pembe konturlarla belirlenmiştir. Hemen hemen tüm Avrasya toplumlarında gücün, şecaatin, bağımsızlığın sembolü olan kartal figürü de Anadolu figür dünyasında İslam öncesi dönemden gelen ve İslâmiyet sonrası da benzer nitelikleri ile kullanılan bir figürdür (Öney, 1972: 139-172, Uzun,1996: 82-89). Buradaki kartla figürü Anadolu Selçuklu kartalları geleneğine uygun olarak tek başlı, baş ve gövde cepheden alınarak, kanatları açık, arma vaziyetli işlenmiştir (Gündoğdu, 1979: 456, 457).

2.1.4. Yılan Figürleri: En alt sırada gövdeleri kıvrımlı alt ve üst kısımları göz motiflerinden oluşan iki yılan figürü bulunmaktadır. Yılan veya ejder figürü Doğu Türkistan, Orta Asya, Sümer, Hitit, Frig, Asur, Urartu, Grek, Roma, Bizans, Fars, İslam, Selçuk ve Osmanlı kültürlerinde ebedilik, ebedi bekçilik-koruyuculuk, az kullanıldığında şifa etkisi yapan panzehir, ikonografik sembol olarak kullanılmıştır (Bayram,1998: 66, Mülâyim, 1999: 160). Ortaçağda Anadolu figür dünyasında tıbbın sembolü olarak da kullanılan yılan figürleri Çankırı Darüşşifası (1235) ve Kastamonu Yılanlı Darüşşifası (1272-73) taç kapılarında karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Ağrı Merkez İlçede Dokunmuş Duvar Halısında Aslan Figürleri: Ağrı merkez ilçede 1960'lı yıllarda dokunan yaklaşık 43 x 55 cm. ebatlarındaki duvar halısının arış ve argacı çift bükümlü yünden olup etrafını kıvrık dal ve çiçeklerden oluşan kalın bir bordür çerçevelemektedir. Gövdeleri profilden başları cepheden betimlenen iki aslan figürü halının ana kompozisyonunu oluşturmaktadır. Türk sanatının her döneminde güç, kuvvet, yiğitlik, kahramanlık, hükümdarlık ve koruyucu sembollerinden biri olarak kullanılan aslan figürleri yukarı doğru "C" kıvrımı yapmış kuyrukları ve arka ayaklarının duruşu ile Avrasya hayvan üslubu karakterini taşıdıkları anlaşılmaktadır (Foto. 8 a). Çift ve simetrik olarak betimlenen aslan figürlerinde İri badem gözler, büyük yassı burun, burun hattı ile birleşen kaşlar ve büyük aralık ağız, şişkin yanaklar ile tipik Selçuklu üslubunda (Öney,1971: 2) ele alındıkları görülmektedir. Başlarının etrafında siyah çizgiler ve göğüs

Ağrı İlindeki Mimari Eserlerde Ve El Sanatlarında Görülen Figürlü Bezemelerin Türk Figürlü Bezeme Dünyası İçindeki Yeri Ve Önemi

kısımlarında aŐađı doğru tarama çizgilerle yeleleri betimlenmeye çalışılmıştır. Anadolu Selçuklu dönemi figürlü bezeme programında benzer birçok örneğine rastladığımız bu kompozisyona Büyük Selçuklu sultanı MelikŐah dönemine (1088) tarihlendirilen Diyarbakır DıŐkaledeki ift aslan kabartması (1088), Diyarbakır DıŐkaledede Evlibeden Burcu ile YedikardeŐ Burcu'nun güneyindeki ilk burçta yer alan aslan kabartması, Mardin Müzesi'nde bulunan aslan kabartması en yakın örnekler olarak gösterilebilir (Foto 8 b).

Sonuç

Doğu Anadolu'nun İnan sınırında, tarihi İpekyolu güzergâhında bulunan Ağrı, doğudan Anadolu'ya gelen göç ve akınların ilk uğrak yerlerinden birisi olup etrafı önemli kültür ve sanat merkezleri ile çevrilidir. Selçukluların Anadolu'ya ilk akınları ile Türk sanatına ait örneklerin görülmeye baŐladığı bölgede kuvvetli olduğunu gördüğümüz bir figürlü bezeme geleneğinin canlılığı günümüze kadar devam etmiştir. İl sınırları içinde yer alan mimari eserlerde ve el sanatlarında görülen bu figürlü bezemeler estetik görünümünün yanı sıra sembolik anlamları ile zengin ve gizemli bir dünyayı da gözler önüne sermektedir. Formları ve kompozisyon özellikleri ile daha çok Anadolu Selçuklu bezeme programında karşımıza çıkan figürlü bezemelerle ortak özellikler taşıyan bu bezemeler aynı zamanda Türk sanatının yayıldığı geniş coğrafyada bu sanatın bağlantılarını tespit etmede de en önemli ipuçlarından birisini oluŐurmaktadır.

Ortaçağ ve sonrasında Türk-İslam sanatı açısından oldukça zengin bir kültürel dokuya sahip olan bölgede, mimari eserlerde ve el sanatlarında görülen bu figürlü bezemeler Türk sanatı figürlü bezeme repertuarının en yaygın örneklerini oluŐurmaktadır. Aynı zamanda bu bezeme örneklerinden yola çıkılarak il topraklarının Türk sanatının Asya ve Anadolu bağlantılarını sağlayan önemli bir kültürel geçiş koridoru olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır.

Türk sanatının bağlarını tespit etmede en önemli ipuçlarından birisini oluŐuran bu zengin kültürel miras korunamamakta, gün geçtikçe insan ve doğa tahribatı karŐısında erozyona uğramaktadır. İl sınırları içerisindeki tarihi mezarlıklar ve mezar taşları define avcıları tarafından tahrip edilmektedir. Türk sanatında benzer örneği bulunmayan Doğubayazıt İŐhak Paşa Sarayı ahşap konsollarının üzerleri tamamen açık olduğu için giderek çürümeye terk edilmiş durumdadır. İlde bir müze bulunmadığı için günümüze ulaŐabilen dokuma

örnekleri halı tüccarları tarafından toplanmakta, bu durum yüzyılların birikimi olan ve bölge halkının kültürel hafızasını oluşturan bu mirasın gelecek nesillere ulaştırılmasını zorlaştırmaktadır. Geçmişte halkın en önemli geçim kaynaklarından birisini oluşturan el dokumacılığı giderek azaldığı için bölgeye ait orijinal desen ve kompozisyon özellikleri unutulmakta ve giderek kaybolmaktadır.

Temennimiz, bu zengin kültürel mirasın kaybolmadan gelecek nesillere ulaştırılabilmesi için el dokumaları örneklerinin toplanarak ilde açılacak bir müzede korunması ve el dokumacılığının teşvik edilerek bölge dokumalarına ait orijinal özelliklere uygun dokumaların yapılmasıdır. Diğer taraftan İshak Paşa Sarayı ahşap konsolları, tarihi mezarlıklar ve mezar taşları gibi Türk sanatının nadide örnekleri olan ildeki taşınmaz kültür varlıklarının bir an önce bakımlarının yapılarak koruma altına alınmalarının sağlanmasıdır.

KAYNAKLAR

- AKOK, Mahmut (1961). “Ağrı Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı Rölevesi ve Mimarisi”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, S.X-2 (s. 30-4) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AKTEMUR, A. Murat (2012), *Ardahan Çevresindeki Soyut İnsan Heykeli Formlu Mezar Taşları*, Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.
- BAYRAM, Sadi (1998). “Hayvan Figürlü Halılarda Ejder-Kaplumbağa-Akrep-Kertenkele”, *Türk Soylu Halıların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, (s. 65-76), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: Ankara.
- BERKLİ, Yunus (2006). “Ardahan-Çıldır Çevresinde Heykel Biçimli Mezar Taşlarının Türk Sanatındaki Yeri ve Önemi”, *Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, S.9, (s.174-186), Erzurum.
- BİNGÖL, Yüksel (1999). *İshak Paşa Sarayı*, Türkiye İş Bankası Yayınları: Ankara.
- ÇAY, Abdülhaluk (1983). *Anadolu’da Türk Damgası Koç-Heykel Mezartaşları ve Türklerde Koç-Koyun Meselesi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.

Ağrı İlindeki Mimari Eserlerde Ve El Sanatlarında Görülen Figürlü Bezemelerin Türk Figürlü Bezeme Dünyası İçindeki Yeri Ve Önemi

- ÇETİN, Yusuf (2012). *Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri İle Ağrı*, Ankara: Ağrı İbrahim een Üniversitesi Yayınları.
- ÇETİN, Yusuf (2015). *Türk Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- ÇORUHLU, Yaşar (2007). *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ÇORUHLU, Yaşar (1995). “Türk Sanatında Görülen Deve Figürlerinin Sembolizmi”, *Prof. Dr. Oktay ASLANAPA' ya Armağan*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, (s. 95-104), Ankara.
- DANIK, Ertuğrul (1990). *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat (1972). *Hun Sanatı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- ESİN, Esin (1962). “Eurasia Göçebelerinin San'atının ve İslâmiyetten Evvelki Türkistan SanatınınTürk Plastik ve Tersimî San'atları Üzerindeki Bazı Tesirleri”, *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi,19-14 Ekim 1959 Kongreye Sunulan Tebliğler*, (s. 166-167), Ankara.
- GÜNDOĞDU, Hamza (1979). *Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- GÜNDOĞDU, Hamza (1991). *Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÜNDOĞDU, Hamza (2004). “Tokat'tan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 13, (s. 65-93), Erzurum.
- GÜNDOĞDU, Hamza (2006). “Nahçıvan'dan Figürlü Bir Mezar Taşının Düşündürdükleri”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.16, (s. 49-57), Erzurum.
- İSKENDERZADE, Lale Avşar (2010). *Göktürk Dönemi İnsan Figürlü Taş Anıtlar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 24, (s. 255-269), Konya.

KAYA, Faruk (2001). *Ağrı Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin (1966). "Ağrı", *Turizm Bülteni*, S. 51 (s. 5), Ocak 1996.

MÜLAYİM, Selçuk (1999). *Değişimin Tanıkları Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*, İstanbul:

Kaknüs Yayınları.

ÖGEL, Semra (1962). "Selçuklu Sanatında Çift Gövdeli Aslan Figürü", *Bellekten C.XXXI*, (s. 529-534),

Ankara.

ÖNEY, Gönül (1971). "Anadolu Selçuk Mimarisinde Arslan Figürü", *Anadolu (Anatolia)*, XIII, s.1-64.

ÖNEY, Gönül (1972). "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal", *Malazgirt*

Armağanı, (s. 139-171), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖNEY, Gönül (1988). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara: Kültür ve Turizm

Bakanlığı Yayınları.

ÖZFIRAT, Aynur (2001). *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (M.Ö. II. Bin Yıl)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat

Yayınları.

UYKUR, Ramazan (2013), *Artuklu Türkmenleri'nin Sikkelerinde Mitolojik Bir Yaratık: "Çift Başlı Kartal"*,

Seleucia ad Calycadnum, S.3, s. 145-158.

UZUN, Tolga (1996). "Türk Sanatındaki Kartalların İkonografisi ve Devamlılığı", *Pamukkale Üniversitesi*

Eğitim Fakültesi Dergisi, S.1 (s. 82-89) , Denizli.

Ağrı İlindeki Mimari Eserlerde Ve El Sanatlarında Görülen Figürlü Bezemelerin Türk Figürlü Bezeme Dünyası İçindeki Yeri Ve Önemi

FOTOĞRAFLAR

Foto.1 a. Harem taç kapısında aslan, b. Erzurum Yakutiye Medresesi'nde aslanlar, c. İncir Han taç kapısında aslan d. II. Gıvaseddin sikkesinde aslan

Foto.2.a-c. Harem taç kapısında kartal, b. Sivas Gök Medrese 'de kartal, d. Kubadabad çinilerinde kartal

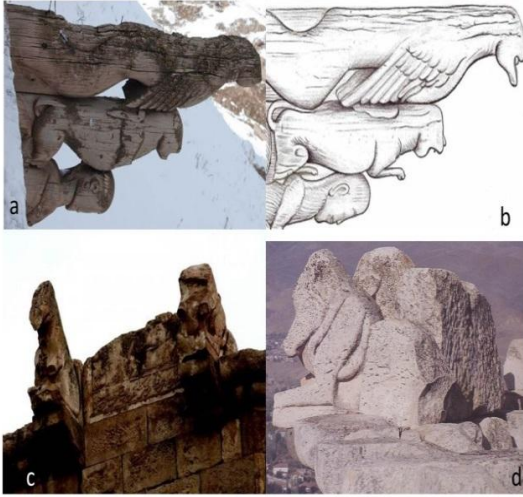

Foto. 3 a-b. İshak Paşa Sarayı'nda ahşap konsollar, c-d. Divriği Kalesi'nde aslan konsollar (S. Fırat)

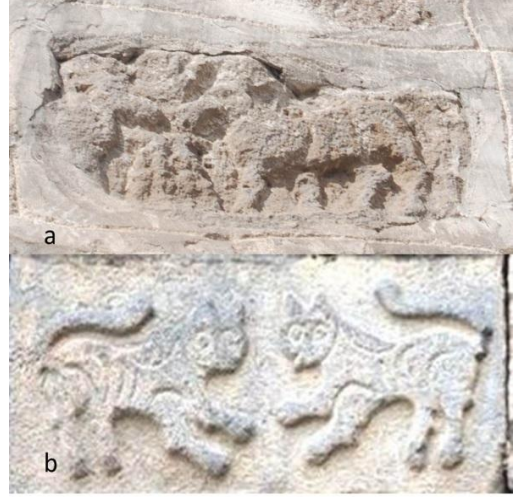

Foto.4 a. Musun Kervansarayı taş kabartmada aslan figürleri, b. Diyarbakır surlarında aslan figürleri

Foto.5 a. Musun Kervansarayı taş kabartmada tavus (güvercin kuşları), b. Diyarbakır Ulu Camii batı kapısında tavus kuşu kabartması

Foto. 6. Ağrı'dan koç-koyun biçimli mezar taşları

Foto. 6. Doğubayazıt Soslitaş Köyü insan formunda mezar taşı

Foto. 7. Ağrı'dan figür bezemeli halı yastık

Ağrı İlindeki Mimari Eserlerde Ve El Sanatlarında Grlen Figrl Bezemelerin Türk
Figrl Bezeme Dünyası İçindeki Yeri Ve nemi

Foto. 8. Ağrı'dan figür bezemeli duvar halısı, b. Diyarbakır surlarında aslan kabartması